

Severočeská Riviera pod Vlhoštěm

Založení a využití holanské rybníční sítě

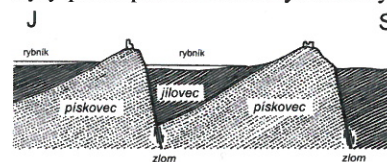
Klasické rybníkářství je v našem povědomí spojené především s jihočeskou krajinou, s Rožmberky a třeboňskými kapříky. Oproti tomu severočeská soustava rybníků na Bobřím potoce v okolí Holan nebo na Mlýnském potoce na Dokesku na první pohled působí jako špatný vtip: cožpak naši předkové nevěděli, že pískovec propouští vodu? S jakým obrovským úsilím asi museli zajistit dno rybníků proti průsakům? A kde vzali kámen na stavbu hrází? Nejsou ty rybníky jen nějakým novodobým výmyslem? Pokud ovšem začnete hledat odpovědi na podobné otázky, místo pochybností se rychle dostaví údiv nad geniální promyšleností zdejších vodních děl.

Pohled na Holany a Vlhošť od rybnovské tvrze

Geologický základ

Jedny z nejstarších a největších rybníků v oblasti, Břeheyňský a Velký Dokeský (tedy Máchovo jezero), byly založené už za Karla IV. na místě dřívějších mokřadů. Jejich hráze tvoří zcela přírodní čedičové žíly, které spolehlivě brání odtoku vody po proudu. Dno rybníků zatěsňuje kal a rašelina, které se za těmito žilami během tisíců let nahromadily. Založení rybníka tedy spočívalo jen v prokopání výpusti a jejím osazení stavidlem, vyhloubení přepadové strouhy pro velkou vodu a v úpravě břehů. Rybníkům kolem Holan sice žádné čediče nepomohly, ale geologická stavba byla pro jejich vznik nadmíru příhodná. Bobří potok zde sleduje dva kilometry široké pásmo geologických poruch směru západ–východ, známé pod názvem úštěcký zlom. Jižně od tohoto pásma, na Vlhošti, vystupují na povrch pískovce jizerského souvrství, ukloněné mírně k jihu. Naopak severně od tohoto pásma je povrch tvořen nadložními jílovci. Mezi krajními bloky pásma, tam, kde jsou jižní úklony vrstev největší, je řada meziker, na nichž se jílovce zachovaly jen v jejich jižních částech. Jejich severní polovinu přitom tvoří pískovce, v blízkosti zlomu dodatečně zpevněné křemitým tmelem. Díky tomuto zpevnění tvoří v krajině nápadné hřbety, které jsou napříč jen slabě propustné. Právě pískovcové části nakloněných ker byly proto při zakládání rybníků využity jako přirozené hráze, zatímco na nepropustném

Příčný řez geologickým podložím Holanských rybníků (schéma podle Bruno Müllera).

S jílovcovém podloží se držela voda. Základní plán rybníční soustavy zde vlastně určila sama příroda: mokřady stačilo jen prohloubit a vzájemně je propojit skrz pískovcové hráze soustavou propustí, místně zvaných průrvy.

Jak ukazují zachované zbytky sypané hráze, na

Mapka okolí Holan s vyznačením zaniklých a stávajících vodních ploch, hradů a zajímavých míst. Číslování zajímavých míst odpovídá číslům v textu. Rybníky jsou tónované podle jejich nadmořské výšky od temně modré (přes 270 m n.m.) až po velmi světle modrou (níže než 255 m n.m.)

Litickým potoce pod Rájem existoval kdysi rybník *Leintsch*, který také využíval nepropustného jílovcového podloží. Na rozdíl od ostatních rybníků holanské soustavy tu ale chybí pískovcová kra, které by bylo možné využít jako přirozené hráze. Úlohu pískovců tady převzalo drobné těleso čediče, které zpevnilo okolní jílovce do té míry, že v podobě drobného návrší převyšují dno údolí asi o 6 metrů. Jádro hráze tak bylo připravené a stačilo jen dosypat zeminu po straně návrší.

Historie

Na rozdíl od rybníků na Mlýnském potoce, tedy Břežyňského rybníku a Máchova jezera, není o založení rybníků na Bobřím potoce mnoho známo. Jisté je, že byly zakládány už od středověku a že základní síť byla hotová už na začátku 16. století. Mezi Stvolínkami a Záhřádkami vznikly postupně více než dvě desítky rybníků, z nichž většina funguje dodnes.

Snad hlavní funkcí rybníků v době jejich zakládání bylo zajištění ochrany panských sídel před nepřítelem. Tvrz Milčany (též *Frauenschlössel*), jejíž stopy nacházíme na pískovcové skále u severního břehu Milčanského rybníka, je poprvé připomínána k roku 1366, kdy byla vlastněná jakýmsi Přibíkem. Zajímavé je, že podle písemných pramenů v roce 1391 již nebyla používána, avšak od roku 1403 je v literatuře opět mnohokrát zmiňována. Badatelé František Gabriel a Jaroslav Panáček to vysvětlují přenesením sídla na druhý břeh rybníka – tam, kde jsou dodnes zachované kamenné zdi hradu *Kikelsburg* (v mapce jako Milčany 2; dlouho se tradovalo, že jde o Vítkovce). I tato poloha byla dobře chráněná: na severu Milčanským rybníkem, na jihu bažinami zatopenými později Holanským rybníkem, na západě a na východě byly úzké šíje překopané strouhami. V knížce napsané Antonem Paudlerem před více než sto lety autor vyslovil domněnku, že tvrz na severním břehu existovala současně s hradem a sloužila jako kotviště pramic v

době, kdy vodní hladina Milčanského rybníka byla nejhodnější přístupovou cestou na *Kikelsburg*. Zdi hradu *Kikelsburg* byly později rozebrány a kamenné kvádry byly v letech 1775–1778 použity na stavbu kostela Sv. Magdaleny v Holanech.

Zbytky hradu označovaného jako Kikelsburg

Těsně před rokem 1440 vznikla z aktivity Zikmunda z Vartenberka také tvrz Rybnov jako nové správní centrum. Dnes jsou její nepatrné zbytky již součástí Holan. Lze předpokládat, že souběžně byl založen Holanský rybník: ze západu tak byla tvrz chráněná vodní plochou, z ostatních stran hluboko zasekanými průrvami. V té souvislosti se někdy o Rybnovu dokonce mluví jako o vodním hradu.

Soubor středověkých sídel v okolí Holan uzavíral hrad nad Robečským potočkem v místě dnešního zámku v Záhřádkách. Ze zmínek ve starých listinách lze vystopovat vývoj jeho názvu. Jako Záhřádky je zmiňován od roku 1376, kdy patřil Vítkovi z Mnichova, dost možná zakladateli hradu. I další potomci tohoto zemanského rodu nesli jméno Vitek. Po nabytí rybnovského panství, mezi lety 1543 a 1546, zřejmě zbytky hradu Vartenberkové upravili na zámek a pojmenovali ho Vítkovce, německy *Weithennperg* nebo *Weyttenberg*. Od roku 1556 se poprvé objevuje název *Newnweithenbergk*, tedy „Nový Vítkovce“, jehož vývoj lze – ovšem s časovým překryvem obou verzí – vysledovat až k názvu Nový Zámek (*Neuschloss*), používanému od roku 1562 a nepochybně označujícím dnešní zámek v Záhřádkách. Moment změny z Vítkovce na Nový Vítkovce mohl být dán velkorysou přestavbou objektu Janem z Vartenberka na renesanční sídlo těsně před rokem 1556. Ještě v roce 1622 figuruje položka *Witkowitz* v soupisu majetku Vartenberků: že se pod touto položkou skrývá zámek Záhřádky naznačuje skutečnost, že samotný zámek v soupisu není. Přestože se vazba názvu Vítkovce na původního majitele Vítka i další názvoslovný posun zdá logický a ukazuje na sídlo v Záhřádkách, je dnes spíš přijímaná jiná představa, a sice že Vítkovce byl prvním, dočasným označením loveckého zámku na Žižkově vrchu jihovýchodně od Holan. I na Žižkově vrchu zřejmě stávalo starší opevněné sídlo. Ukazuje na něj existence hluboké studny, dosahující úrovně údolí, a džbánovitě obilní zásobnice zasekané do pískovcové skály.

Nejasnosti panují také kolem poloh zaniklých vsí. Někdy za husitských válek (poslední zmínka 1417) zanikla ves Dolany a její zbytky byly později pohlceny Dolanským rybníkem. Podle místního jména *Am Tollen* snad stála na j. břehu rybníka vpravo od cesty Litice–Stvolínky. Za husitských válek zanikly také Vítkovice a nedlouho poté byl na jejich místě založen rybník – nejspíš dnešní Jílek. Osada Záluží byla zřejmě také zdecimována husity a v podobě dvora její jméno ještě sto let přežívalo, zatímco část jejího území byla zatopena Zálužským rybníkem, předchůdcem dnešního Mlýnského rybníka. Z uvedeného vyplývá, že největší zásluhu na rozvoji severočeského rybníkářství měli husité.

Reliéf roubenky s pavlačí a kouřícím komínem od neznámého autora, zkrášlující stěnu opuštěného pískovcového lomu

Výškové rozdíly mezi jednotlivými stupni „holanské kaskády“ jsou kolem 2 až 4 metrů, což poskytovalo dostatečný vodní spád pro budování vodních mlýnů. Mlýn s pilou stál u průrvy na hrázi Dolanského rybníka, Hrázský mlýn pak na hrázi Mlýnského rybníka vedle tůně s vodopádem. Také průrva vedle rybnovské tvrze v Holanech byla osazena vodním kolem už roku 1622 a později poháněla pilu. Vedle mlynářství se provozoval i chov ryb, doložený nedávnými archeologickými nálezy už k začátku 16. století.

Jezerní kotlina Bobřího potoka byla ale domovem ještě mnohem starším kulturám. Právě odtud jsou známy nálezy pravěkých nástrojů, na základě kterých se předpokládá existence paleolitických sídlišť budovaných pod širým nebem. Další sídliště z této doby jsou na Kokořínsku známa jen z plošiny Hradská nad Kokořínským dolem. K volbě Bobřího potoka jistě přispěla dostupnost vody, blízkost Ronova a Vlhoště jako ideálních pozorovatelů a možnost úkrytu ve spleti roklí Roverek a Malé země.

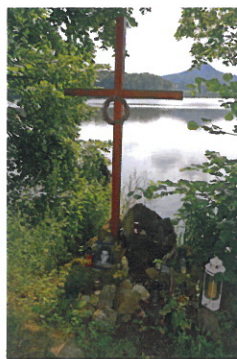
Zajímavá místa

Silexhügel (1)

Návrší, po kterém prochází červená značka mezi nádražím Stvolínky a Malým Borem, bylo už v předválečných letech hojně překopávanou archeologickou lokalitou. Hlavní nálezy křemencových a pazourkových pěstních klínů, drasadel a škrabadel ale pocházejí až ze 70. let a datují zdejší osídlení do starého a středního paleolitu. Po dnešním člověku tehdy nebylo ještě ani stopy a neandrtálci se teprve začínali nesměle vyvíjet. Štípané nástroje tak asi vytvořili příslušníci nejstaršího evropského rodu – člověka heidelbergského. V prostoru mezi Stvolínkami a Holany jsou známa ještě další tři místa s podobnými nálezy (a další určitě ještě přibudou), což ukazuje na oblíbenost zdejší krajiny mezi pravěkými lovci. Většina nástrojů je vyrobená z místních křemencových balvanů.

Lom V obrázkách (2)

Poněkud netypický lom na pískovcové štuky leží na kopečku východně od chat v Malém Boru. Nižší patro je jámový lom obdélníkového půdorysu, zatímco vyšší patro je kruhové, menší a nepochybně mladší. Na stěnách nižšího patra s datací 1922 (starší nápisy jsou nečitelné) najdeme řadu detailně propracovaných reliéfů zahrnujících skautskou lilii nebo roubenou chalupu. Autor těchto výtvorů je neznámý. Do dalších lůmků v okolí byly po skončení těžby zahloubeny sklepy, chlěvy nebo jiné skalní místnosti.

Vzpomínka na Mahagona

Mahagon (3)

Drama s tragickým koncem se v těchto místech odehrálo jednoho červencového odpoledne před čtyřmi lety. Tropická vedra náhle vystřídala prudká bouře a skupina vodních skautů se na rybníku dostala do svízelné situace. Jejich čtrnáctiletý vedoucí Jirka Bělský – Mahagon nakonec dostal posádku do bezpečí, ale při běhu do tábora pro pomoc byl o sto metrů dál sražen padajícím stromem. O několik dní později na následky zranění zemřel. U cesty tady má svůj kříž a pomníček.

Ve vstupu do podzemní části mlýna na hrázi Dolanského rybníka je vidět vybrání pro hřídel mlýnského kola o průměru 60 centimetrů

Výpust Dolanského rybníka (4)

Třímetrový výškový rozdíl mezi Dolanským rybníkem a Mlýnským (též Hrázským) rybníkem překonávají dvě průrvy 20 metrů od sebe. Západnější průrva vznikla rozšířením puklinového pásma, které snad odvádělo vodu z místního mokřadu ještě před vybudováním rybníka. Datum 1873 hned pod přepadem se zřejmě vztahuje k pozdější úpravě. Stavidlem bylo možné usměrnit proud tak, aby padal na mlýnské kolo, pohánějící pilu na dřevo. Kromě základů budovy mlýna se dobře zachovala jeho podzemní část, kde bylo umístěné kolo. Východnější průrva má dno v úrovni s hladinou Dolanského rybníka a zřejmě sloužila jen pro odvod velké vody. Je proto skoro suchá a po 30 metrech spadá do hlavního koryta Bobřího potoka přes skalní stupeň. Cesta vedoucí po hrázi ji zaklenuje pískovcovým mostkem.

Vodopád (5)

Dolanský rybník na východě končil sypanou hrází, na jejímž severním konci dodnes stojí kříž. Teprve nedávno, před asi 40 lety, byl rozšířen východním směrem o dalších 450 m. Tím zatopil i koryto nedaleko tekoucího Litického potoka, který tak nyní protéká skrz rybník. Na následujících 200 metrech toku Litického potoka se nacházejí tři tůně.

Napravo od vodopádu na Litickém potoce je vysekaná skalní místnost, dobře přístupná za nižšího stavu vody. Pohled od Hrázského mlýna, dnes zcela zaniklého

Nad prostřední z nich je potok sveden do umělé strouhy a padá dolů 4 metry vysokým stupněm – vodopádem. Podle pověsti tradující se v Malém Boru sídlil v tůni vodník, který trestal nepoctivého mlynáře z Hrázského mlýna: hodinu před půlnocí se začal postupně (po jednotlivých částech těla) zjevovat ve světnici a když byla půlnoc a vodník byl kompletní, zastavil mlýnské kolo. V okolí se rozneslo, že ve mlýně straší a mlynář přišel o všechny zákazníky. Kajícím se mlynářovi pomohl teprve potulný komediant, jehož opice vodníka tak vystrašila, že už se do mlýna nevrátil.

Široká průrva pod severním koncem hráze Mlýnského rybníka a tzv. Ovčí můstek

Ovčí můstek (6)

Z Mlýnského rybníka, v posledních letech vypuštěného, odtékala voda Bobřího potoka průrvou pod hráz, kde se v rybníčku stýkala s vodou Litického potoka. Kromě značek vodočtu průrva obsahuje svislé i šikmé dráže po rostech a po stavidlu. Přes 6 metrů širokou průrvu vede ploše klenutý můstek, postavený jen z pískovcových štuk bez použití pojiva. Díky přesnému sesazení kamenů můstek drží vlastní vahou pohromadě i přes dnešní značnou zátěž pěšího provozu a cyklo-provozu.

Holany – pivovar (7)

Umístění bývalého panského pivovaru v Holanech se dá poznat podle výrazných sklepů vykutaných v severní stěně pískovcového ostrohu s kostelem Sv. Magdalény. Středověké Holany ležely na obchodní stezce mezi Lípou a Blíževedly a tomu odpovídal jejich význam. Již roku 1377 se zde připomíná fara, město mělo právo vybírat clo (1455 celní úřad) a mělo i právo hrdelní. Význam města vyvrcholil udělením práva pivovářečného. Panský pivovar byl umístěn mezi kostelem Sv. Magdalény a Holanským rybníkem. Ulička, která tady kopíruje břeh Holanského rybníka, je na starých mapách označena jako Pivovarská (*Bräuhaus Gasse*). Přesnou polohu pivovaru dnes v Holanech nikdo nepamatuje, ale lze ji odvodit ze zprávy o zřícení skalního ostrohu oslabeného vykutanými pivovarskými sklepy v roce 1823. V troskách domu č. 66 tehdy našla smrt celá rodina Josefa Wendlera. Dům tohoto čísla v Pivovarské uličce existuje a je zřetelně mladší než okolní chalupy. Pivovar zanikl v 19. století jako symbol úpadku města decimovaného požáry a zaskočeného zbudováním nové silnice z České Lípy na Litoměřice, která město obešla.

Jiljov (8)

Pískovcové skalisko s vysekaným schodištěm a vyhlídkovou věží leží východně od Holan, přímo pod obvodovou zdí renesančního loveckého záměčku na Žižkově vrchu. Polohou v bažinatém údolí Dolského potoka a příkopem kolem dokola vzbuzuje dojem vodního hradu. Německé obyvatelstvo nazývalo toto skalisko *Veilchenburg*, tedy „Fialkový hrad“, čímž se vyvolával dojem starobylého původu provedených stavebních úprav. August Sedláček, autor mnohosvazkového díla o českých hradech, navrhl jeho spojení se jménem Jiljov nebo také Liljov, zmiňovaným v historických pramenech. Veškeré zásahy na samotné skále jsou ale mnohem pozdějšího data a se středověkým opevněním nemají nic společného. Jak již někteří historikové poznamenali, skalní blok „Jiljova“ mohl spíše sloužit jako romantický výletní cíl pro návštěvníky nedalekého zámku v Zahradkách.

Na zinním Jiljově

Žralok